

J. Wróbel

"Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia", Warszawa 1971 : [recenzja]

Studia Philosophiae Christianae 9/2, 255-260

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

nowożytnie. Nie jest ona sprzeczna z „drugą jednością” — mądrością doskonałą, ujmującą naukę i teologię w jedną całość”. W ramach takiego rozumienia filozofia, jako mądrość ludzka, zrównana w prawach z mądrością boską, ma przed sobą tylko jedno zadanie: pomagać teologii. I ta pomoc jest konieczna, przy czym nie wyraża się ona w tym, że pełni rolę służebną, lecz że jest pomocą warunkującą osiągnięcie celu.

Wartość omawianej książki polega na ukazaniu teoretyczno-metodologicznych rozważań Bacona nad nauką. Zamierzenia, jakie autorka sobie postawiła, zostały spełnione, a przeprowadzona przez nią głęboka analiza tekstów źródłowych i opracowań pozwoliła jej dojść do nowych twórczych odkryć. Praca zapoznaje Czytelnika z dokładną analizą tekstów Bacona, ze sposobem jego argumentacji. Logiczne powiązanie zagadnień jeszcze bardziej podkreśla wartość książki. Mimo, że praca jest adresowana do metodologów, czy historyków nauki, może być wykorzystana w naukowym warsztacie historyka filozofii. Ukazuje bowiem mało znany aspekt problematyki zawartej w tekstach Rogera Bacona.

J. Wróbel

Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia, Vol I, 1971, Warszawa, Akademia Teologii Katolickiej, s. 332.

W 1970 r. przy Akademii Teologii Katolickiej została utworzona Komisja do Badań nad Historią Teologii w Polsce, która podjęła inicjatywę publikowania serii wydawniczej pt.: *Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia*. Serię redagują: Adam Szafrański (red. naczelny), Mieczysław Gogacz, Stanisław Porębski, Stefan Świeżawski, Władysław Seńko, Zofia Włodek, Andrzej Zuberbier.

W słowie „Od Wydawnictwa” redaktorzy określają cel swojej pracy w następujących słowach: „udostępnianie źródeł dziejów myśli teologicznej w Polsce od czasów najdawniejszych oraz ich krytyczne opracowanie w postaci odpowiednich monografii historycznych” (s. 5). Podkreślają, że szczególną uwagę zwrócono na te teksty, które są dotąd nieznanne, nigdzie nie publikowane i trudno dostępne. Przedstawiają jednak dużą wartość naukową z tej racji, że są świadectwem żywotności polskich tradycji intelektualnych.

Podjęcie takich badań, pozwala nam uświadomić sobie fakt, że współcześnie istnieje ciągle zapotrzebowanie na coraz to nowe wydawnictwa źródłowe. Opracowanie jakiegokolwiek problematyki wymaga się uzasadnienia, a przede wszystkim uzasadnienia źródłowego. Rozszerzając podstawy źródłowe powiększamy w ten sposób wyniki badań. Krytyczne opracowanie tekstów źródłowych i ich wydanie jest możliwe

przy szeroko zakrojonych badaniach, prowadzonych w oparciu o dobrze organizowany warsztat naukowy. Odnosi się to zwłaszcza do źródeł średniowiecznych, mających dla teologicznej problematyki podstawowe znaczenie. Stąd zrozumiałe zainteresowanie nowo powstałym wydawnictwem „Textus et Studia”, podejmującym prace z zakresu dziejów myśli teologicznej, pogłębiającym naszą teoretyczną i praktyczną wiedzę w tej dziedzinie, a zarazem umożliwiającym koncentrację materiałów, które interesują teologów i filozofów. Wydawnictwo otwiera przy tym szersze dla nich możliwości publikacyjne.

Pierwszy tom „Textus et Studia” zawiera wyniki badań polskich mediewistów nad tekstami liturgicznymi wieku XV w środowisku krakowskim. Na treść tomu złożyły się dwie prace, ściśle ze sobą tematycznie połączone. Pierwsza — *Joannis Isneri Expositio Missae primum edidit Romanus Maria Zawadzki*, druga — Marek Zahajkiewicz, *Msza święta w Polsce przed Soborem Trydenckim w świetle rodzimych komentarzy (Expositio missae)*.

Krytyczną edycję tekstu „Expositio missae” poprzedzają uwagi Romana Zawadzkiego z zakresu stanu badań nad traktatem. Zajmuje się on ustaleniem podstawowego faktu, jakim jest tytuł traktatu i jego autor. Posługuje się dwoma rękopisami z początku XV wieku, a mianowicie rękopisem Biblioteki Uniwersyteckiej Cambridge nr 500 oraz kodeksem Biblioteki Jagiellońskiej BJ 2220. Idąc za supozycją Mikolaja Tempelfelda, profesora teologii na Uniwersytecie Krakowskim w latach 1439—1455, autor przyjmuje, że tytuł traktatu nosi nazwę „Expositio missae”. Za uznaniem tego tytułu przemawiają racje metodologiczne i historyczne wynikające z głębszej analizy źródeł. Co do autorstwa, akceptowane jest przez autora świadectwo kolofonu kodeksu z Cambridge, który podaje, że autorem jest Joannes Isner (żyjący w latach 1345—1411). Autor zdaje sobie sprawę z możliwości wielu niedociągnięć, jakie towarzyszą pierwszemu opracowaniu i edycji, zwłaszcza gdy chodzi o fragmentaryczne uwagi uwzględniające czas i miejsce powstania traktatu. Odnosnie do tych faktów, autor w sposób dość sugestywny stara się nam zakomunikować swoje tezy. Powodowane są one wyraźnym brakiem świadectw historycznych. W dalszej części, dokonane są niezwykle żmudne studia analityczne i filologiczne, co uwidacznia się w bogatym aparacie krytycznym, poprzedzającym właściwe wydanie tekstu.

Traktat „Expositio missae” Jana Isnera, zdaniem Romana Zawadzkiego, zajmuje dość szczególnie miejsce wśród kilku polskich traktatów liturgicznych, napisanych pod koniec średniowiecza. Treść traktatu skupia się na tajemnicy Przejścia we mszy świętej. Dzięki nowej i samodzielnej koncepcji ujęć, Jan Isner w sposób językowo

najprostszy, wyłożył teoretyczną i praktyczną problematykę tej istotnej części mszy świętej. Umiejętnie połączył aspekt teologiczny z aspektem praktycznym, przez co umożliwia nam poznanie ówczesnej praktyki liturgicznej. I tu należy upatrywać bezsporną wartość tego traktatu, domagającego się z tej racji opracowania i publikacji.

Opracowania podjął się Marek Zahajkiewicz. Swoją pracę, która wypełnia drugą część tomu, podzielił na trzy główne rozdziały zatytułowane kolejno: „Zachodnioeuropejskie i polskie komentarze mszalne okresu przedtrydenckiego”, „Ryt sprawowania mszy świętej w świadectwach komentarzy polskich”, „Zrozumienie tajemnicy mszy świętej i udział wiernych w naświetleniu „*Expositio missae*””. Ponadto każdy rozdział zamykają „wnioski”. Na końcu podany jest zestaw źródeł i opracowań, streszczenie obcojęzyczne i indeks osób.

A oto ważniejsze momenty omawianej pracy.

1) W rozdziale pierwszym przedstawiono bogaty materiał źródłowy, obejmujący wykaz zachodnich traktatów mszalnych, najbardziej popularnych w Polsce. Z wymienionych źródeł na szczególną uwagę badacza zasługują: traktaty z przełomu VIII i IX w., które rozpoczęły nowy kierunek liturgiczny: zamiast prostego tłumaczenia i modlitw, wprowadzono alegoryzm i symbolizm np.: Alkuin (†804) *De divinis officiis* i jego uczniowie Amalarius (†850) *Liber officialis*, Hrabanus Maurus (†856) *De clericorum institutione*, Paschasius Radbertus z Corbie (†860) *De fide, spe et caritate*; nowe myśli wprowadzone w XI wieku przez Bertholda z Konstancji (†1100) w jego dziele *Micrologus*; autorzy XII wieku różnych *Expositio missae* tacy jak: Odon (†1113), Rupert z Deutz (†1129/30), Hildebert (†1134), Honoriusz z Autun (†1120) oraz Jan Belet z *Rationale divinorum officiorum* omawiającym całość liturgii; dzieła wieku XIII z najważniejszym Wilhelma Duranda (†1296) *Rationale divinorum officiorum* jako autorytetem dla późniejszych liturgistów; obszerny traktat *Manipulus curatorum* Gwidona z Montrocher (†ok. 1333) i Bernarda de Parentis (†ok. 1342) *Compendium super repraesentatione et significatione missae* oraz autorzy wieku XV: Wilhelm de Gouda, Jan de Lapide, Baltazar de Porta, nie wprowadzający zasadniczo żadnych zmian tłumaczenia liturgicznego.

2) Dokonano szczegółowych zestawień rodzimych traktatów i ich autorów z komentarzami znanymi ówczesnej Europie. Należy wymienić: Bartłomieja z Jasła (†1407) *Ad celebrantes missam*, Jana Isnera (†1411) *Expositio missae*, Jana z Kluczberka (†1428) *De officio missae*, Mikołaja Stóra ze Świdnicy (†1427) *Tractatus de eucharistiae sacramento et missae officio*, Andrzeja z Kokorzyna (†1435) *Expositio canonis missae*, Mikołaja z Błonia (†1438) *Tractatus sacerdotalis*, Pawła z Pyskowic (†1470) *Commentum in officium missae* oraz późniejsze

Jana Łaskiego (†1531) *Manuale sacerdotum*, Andrzeja Krzyckiego (†1537) *De ratione et sacrificio missae*. Prezentowane komentarze swym poziomem dydaktycznym i materiałowym, dorównują podobnym traktatom zachodnioeuropejskim. Traktatu Jana Isnera *Expositio missae* i Mikołaja z Bionia *Tractatus sacerdotalis* zajmują szczególne miejsce. Ten ostatni staje się bardzo popularny nie tylko w Polsce, ale również poza granicami kraju. Popularność tych dzieł świadczy o ważności teologicznego środowiska Uniwersytetu Krakowskiego. Rzucają one wiele nowego światła na dzieje polskiej myśli teologicznej, a tym samym włączają się w nurt badań nad średniowieczną nauką.

3) Prezentowane traktaty stanowią wykład liturgii sakramentów, a przede wszystkim mszy św. Zawierają wiadomości historyczne, dogmatyczne, ascetyczne, rubrycystyczne, pastoralne. Są podstawowymi podręcznikami dla duchowieństwa, którymi kierowano się przy sprawowaniu służby Bożej. W pracy dokonano omówienia tych właśnie traktatów-podręczników, a pominięto te, które były tylko samymi wykładami uniwersyteckimi.

4) Mając takie źródła, jesteśmy w stanie odtworzyć całościowy czy też częściowy obraz liturgii mszy św. w Polsce przed Soborem Trydenckim. Ryt sprawowania ceremonii mszalnych w tym okresie jeszcze nie posiada ujednoczeń i ścisłych reguł, które byłyby respektowane. Najbardziej charakterystyczne są dwa momenty mszy świętej, odznaczające się dużym zróżnicowaniem zależnie od diecezji, w których Najświętsza Ofiara jest sprawowana, a mianowicie: Przygotowanie darów ofiarnych i Przygotowanie do Komunii św. Pozostałe części mszy św. pozostają niezmiennie lub też z nieznacznymi odchyleniami. Dopiero uchwały Synodu Trydenckiego (1545—63) i przeprowadzone reformy w sprawowaniu Ofiary mszy św. powodują ujednoczenie liturgii mszalnej ściśle według porządku liturgi rzymskiej. Nie od razu oczywiście te reformy liturgiczne są akceptowane, gdyż pewne tradycje narodowe trwają nadal dość długo po Soborze Trydenckim.

5) Ważnym kryterium prawidłowej interpretacji źródeł jest wniesienie w treść teologiczną, jaką prezentują powyższe komentarze. Ten moment pracy zasługuje na większą uwagę z tej racji, że nie tylko interesuje on wąską grupę badaczy zagadnienia, ale ciekawi także historyka, filozofa, teologa. To zagadnienie interesuje nas wszystkich, ponieważ jak to stwierdzono, polskie traktaty mszalne głęboko tkwią w teologii średniowiecznej i kontynuują na naszym terenie podobne dzieła wcześniej powstałe na zachodzie. A myśl teologiczna wieków średnich — jak wiemy — jest przedmiotem szeroko zakrojonych badań przez różne ośrodki naukowe. Problematyka teologiczna średniowiecza, a wśród niej i liturgia, w naszych badaniach jawi się nam w szerokim

kontekście, i my znając ten kontekst możemy opracowywać poszczególne problemy, które nas interesują. Tej problematyki nie możemy pominąć, gdyż ona właśnie wytwarzała swoisty klimat, który trzeba poznać pod rygorem niezrozumienia całej epoki. Nie możemy jednak przeceniać roli liturgii w badaniach, ale i nie możemy jej pominąć, tym bardziej, że wyraża się w wielu źródłach, które rzucają nowe światło na wszystkie niemal dziedziny życia. Jeśli więc zagadnienia liturgiczne w całym kontekście teologicznym zostaną rozpatrzone powierzchownie czy też wcale, badania nasze będą narażone na błędy, a wiele dokumentów zostanie źle odczytanych, niezrozumianych. Nie możemy więc pozostawać biernymi, zewnętrznymi obserwatorami, ale musimy wnikać głęboko w sens całej problematyki liturgii średniowiecznej, poznając jej zasadniczą treść.

Podstawowym zagadnieniem całej liturgii jest liturgia mszy świętej, kult Eucharystii. Nic więc dziwnego, że na tym zagadnieniu skupiona jest uwaga komentatorów, wprowadzających do zrozumienia tajemnicy Ofiary mszy św. W tym miejscu podejmuje się bardzo ważną problematykę, która jest szczególnie interesująca dla filozofów, a mianowicie problematykę tak zwanej teologii znaku, sakramentu, metafizyki symbolu. Jest ona rozpowszechniana prawie przez wszystkie komentarze mszalne. Znak, symbol są pewnymi wartościami, które tłumaczą i pomagają zrozumieć tajemnicę Najświętszej Ofiary. Poprzez te znaki, pełnego sensu nabierają nie tylko teksty liturgiczne i czynności ściśle sakramentalne, ale i wszystkie słowa, wszystkie gesty, zarówno kapłana jak i wiernych. W komentarzach dostrzegamy symboliczne tłumaczenia, szczególnie te, które są nawiązywaniem do życia i męki Pana Jezusa. Taka interpretacja została zapoczątkowana przez Ojców Kościoła i autorów chrześcijańskich wieku IX. Zamiast prostego tłumaczenia czynności, rzeczy, tekstów, słów, powstają interpretacje symboliczne, alegoryczne, filozoficzne, łączące dogmaty religijne z życiem codziennym. Zaczęto jednak uświadamiać sobie, że niepogłębione tłumaczenia teologiczne mogą mieć ujemny wpływ na dalszy rozwój chrześcijaństwa. Zaczęto doszukiwać się istotnych treści we wszystkich modlitwach i ceremoniach liturgicznych. Te dyskusje nad zagadnieniami teologicznymi spowodowały liczne spory i wystąpienia. Pierwszym, najgłośniejszym w średniowieczu sporem, był w IX wieku spór o przeznaczenie. Należy go przypomnieć, gdyż był to spór nie tylko teologiczny, ale i filozoficzny, w stosunku do którego filozofia chrześcijańska musiała zająć swoje stanowisko. Znanymi postaciami tego sporu byli: Paschasius Radbertus z Corbie, Hrabanus Maurus, Gottschalk, Ratramnus z Corbie, Frodegaud, Jan Szkot Eriugena. Problematyka, która wyróżnia się w tym okresie, to żywa dyskusja na temat Eucharystii. Wystąpienie

Paschasiusa Radberta z nowymi tezami o Eucharystii w dziełach „De praedestinatione” i „De corpore et sanguine Domini” wywołało najwięcej sprzeciwów, szczególnie gdy chodzi o dwie jego tezy w nowym sformułowaniu, a mianowicie: 1) istnieje tylko Ciało i Krew Pana Jezusa, które zrodzone zostało z Maryi, cierpiało na krzyżu i powstało z grobu, 2) Komunia św. nie podlega, jak inne pokarmy, skutkom trawienia i rozkładu. Taka właśnie interpretacja z przełomu VIII i IX wieku zaciążyła nad całą literaturą liturgiczną wieków średnich do tego stopnia, że utrzymała się ona aż do czasów nowożytnych. Mimo licznych sprzeciwów, tłumaczenie symbolistyczne pozostaje nadal dominujące przez długi okres czasu. Nowo powstające komentarze liturgiczne typu „Expositio missae”, wzbogacają swoimi porównaniami tłumaczenia symboliczne, dodają jednak coraz to nowe tłumaczenia bardziej rzeczowe i dogmatycznie uzasadniane.

Z powyższego przeglądu wynika, że obie prezentowane prace w pierwszym tomie „Textus et Studia” reprezentują duże bogactwo zagadnień, które ciekawią nie tylko liturgistę, teologa, ale i filozofa, historyka, badacza kultury. Wynika stąd, że liturgia może pojawić się na warsztacie mediewisty jako przedmiot badań. Staje się ona wtedy nauką pomocniczą, wzbogacającą w poważnym stopniu naszą współczesną wiedzę na temat średniowiecza. Należy w tym miejscu podkreślić szczególną dbałość o przedstawione źródła oraz ich krytyczne wydanie, co nie jest przedsięwzięciem łatwym do zrealizowania. Bogaty materiał źródłowy pomaga historykom liturgii w pracy, a pośrednio przydaje się tym badaczom, którzy tworzą przyszłą syntezę historii Kościoła w Polsce. Historycy filozofii śledzą w nim początki metafizyki symbolistycznej.

Publikacje, ogłoszone w tym interesującym wydawnictwie seryjnym z zakresu mediewistyki, są źródłem wielu cennych informacji, które umożliwiają czytelnikowi uzupełnienie wiadomości z nowego obszaru badań teologicznych. Dzięki temu „Textus et Studia” powiększają dorobek badań polskich pism mediewistycznych takich jak: „Studia Mediewistyczne”, „Mediaevalia Philosophica Polonorum” czy „Materiały i Studia Zakładu Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej PAN”. Stają się niezbędne jako narzędzie pracy w warsztacie naukowym filozofa i teologa.

J. Wróbel